

CUVÂNT ÎNAINTE

Progresul în domeniul cercetării istoriei limbii române nu poate fi conceput fără studierea în amănunt a dialectelor. Chiar studiul descriptiv al limbii române poate profita de pe urma cunoașterii mai aprofundate a modului de funcționare a sistemelor lingvistice ale dialectelor. „Nu poți să faci lingvistică românească de niciun fel fără să te gândești dacă și în aromână e la fel, dacă și în istroromână e la fel. Și vezi ce semnificație pot avea faptele când vezi că acolo e exact așa, ca și în dacoromână, de exemplu. Și când e altfel, tot așa, tot interesant e, ca să vezi că-i altfel” (Eugeniu Coșeriu, *Limba română – limbă romanică. Texte manuscrise*, volum editat de Nicolae Saramandu, Editura Academiei Române, București 2005).

Morfologia limbii române – atât cea descriptivă, cât și cea istorică – dispune de puține lucrări de specialitate privind diferitele părți de vorbire, îndeosebi în ceea ce privește dialectele sud-dunărene. Monografiile devenite clasice consacrate acestor dialecte ne oferă o imagine de ansamblu, care trebuie completată cu studii de amănunt.

Un asemenea studiu ne-am propus în lucrarea *Verbul în aromână. Structură și valori*. În plus, am prezentat amănunțit valorile timpurilor și modurilor verbale în aromână, ceea ce se face acum pentru prima oară. Am urmărit structura și evoluția formelor verbale pornind de la latină și, trecând prin faza de comunitate (româna comună), am ajuns la aromâna actuală.

Prezenta lucrare este o dezvoltare a tezei de doctorat *Structura și evoluția formelor verbale în aromână* (2005), coordonată de domnul profesor universitar dr. Nicolae Saramandu, căruia îi mulțumesc călduros pentru îndrumare.

Octombrie, 2006

Autoarea

INTRODUCERE

Verbul este definit în *DSL* ca fiind o „clasă lexico-semantică (sau parte de vorbire) cu un inventar extrem de bogat și deschis, având următoarele caracteristici importante: morfologic, în limbile cu flexiune, se distinge printr-o flexiune specifică numită conjugare; sintactico-semantic, are calitatea de a primi actanți/ argumente, de a le atribui roluri/cazuri și a le impune restricții de formă sau de topică, asigurând structurarea semantico-sintactică a propoziției și coeziunea componentelor subiect-verb-obiect; semantic, exprimă activități/acțiuni și stări, înfățișate ca procese momentane sau durative, fiind, dintre părțile de vorbire, clasa purtătoare în cel mai înalt grad a predicăției logice; semantico-pragmatic, verbul este componentul propoziției prin care se face referirea la evenimentul extralingvistic, dispunând de categorii și mecanisme în stare să transforme organizarea sintactică într-un fapt de enunțare¹”.

Studierea verbului din punct de vedere sincron și diacronic ilustrează marea complexitate a flexiunii verbale aromânești în ceea ce privește atât inventarul flectivelor, cât și structura radicalului.

În prezenta lucrare ne propunem să studiem morfologia verbului în aromână atât sub aspect sincron (structura

---

¹ *DSL* 2001: 563.

formelor, sistemul), cât și diacronic (evoluția formelor de la latină la româna comună și aromână), prezentând totodată valorile exprimate de timpurile și modurile verbale.

Studiul se bazează pe metoda comparativă, prezentând structura și evoluția verbului în aromână în context romanic și balcanic. Se știe că formele verbale le continuă – în română și în limbile romanice – pe cele din latină. În ceea ce privește formele verbale compuse, relevând analogia cu limbile balcanice, Nicolae Saramandu² precizează: „Constituirea sistemului formelor verbale compuse în aromână se explică prin evoluția dialectului în anturajul limbilor balcanice și, îndeosebi, prin contactele mai strânse cu limbile albaneză și neogreacă [...]. Aceste caracteristici precizează poziția dialectului aromân – idiom romanic – printre idiomurile balcanice.”

Sincronic, vom descrie paradigma formelor verbale din aromână și adaptarea împrumuturilor la sistemul verbal al acesteia.

Sistemul latinesc al verbului s-a păstrat în toate caracteristicile sale generale, în toate limbile romanice.

Înainte de a urmări evoluția formelor verbale din latină în aromână, prezentăm situația categoriilor verbale din punct de vedere diacronic în română.

Persoana și numărul s-au păstrat. *Desinențele*, în general, provin din latină sau sunt inovații, pe baza elementelor moștenite și în conformitate cu legile interne de evoluție ale românei. După asurzirea consoanelor finale și căderea lui **-b(v)-** în poziție intervocalică, în latina orientală se observă două tendințe:

- unificarea desinențelor personale la diferite timpuri și moduri

- unificarea desinențelor verbale de la una sau mai multe conjugări pentru a rezolva omonimia dintre diferite persoane³.

---

² Saramandu 1969: 161.

³ Cf. ILR 1969: p. 74-75.

Diateza

În ceea ce privește categoria verbală a diatezei, cea *activă* s-a păstrat aproape neschimbată. Deponentele au dispărut în latina târzie, precum și conjugarea perifrastică.

Diateza pasivă din latină avea forme simple și compuse (de exemplu, *laudor* ‚sunt lădat’ și *laudatus sum* ‚am fost lădat’). Formele simple au dispărut (*laudor*, prin căderea consoanei finale, a rămas *laudo*, încadrându-se în diateza activă). Formele compuse s-au păstrat în română, cu deosebirea că au început să exprime timpul verbului auxiliar (*a fi*). Prin urmare, *laudatus sum* (perfect) = *su lădatu (prezent)⁴.

Diateza reflexivă s-a dezvoltat din cea medie latină, întărindu-se sub influența slavă.

Modul și timpul

În latină existau trei moduri predicative, care s-au păstrat: indicativul, conjunctivul și imperativul. De asemenea, s-au păstrat cele patru moduri nepredicative: infinitivul, gerunziul (care a luat locul participiului prezent), participiul (perfect) și supinul (provenit din participiu). În română a apărut un mod nou, **condiționalul-optativ**, nou în privința formei, fiindcă, din punctul de vedere al conținutului, exista și în latină, dar se exprima prin unele timpuri ale conjunctivului (imperfectul și mai mult ca perfectul: *laudarem* ‚aș lăda’, *laudavissem* ‚aș fi lădat’)⁵. Tot un mod nou este în limba română **prezumtivul**, care se formează cu ajutorul auxiliarului *a fi*: *o fi având*, *o fi întârziat* etc.

În dialectul aromân, la nivelul modurilor, se constată absența supinului (ca și în dialectele meglenoromân și istroromân)⁶.

---

⁴ *Jordan / Manoliu* 1965: 188.

⁵ *ILR* 1969: p. 86; *Densusianu* 1961: 73.

⁶ *Caragiu-Marioțeanu* 1975: 246.

Infinitivul cunoaște numai forma lungă (moștenită din latină). Întrebuințat mai ales cu valoare substantivală, infinitivul lung nu și-a pierdut valoarea verbală, pusă în evidență după verbele *va* ‚trebuie’ și *lipsăști* ‚trebuie’⁷.

Timpurile din română continuă, în parte, cu diverse modificări, timpurile din latină. S-au moștenit prezentul indicativului, imperfectul, perfectul simplu. În latina târzie au apărut timpuri compuse: perfectul compus cu prezentul lui *habeo*, mai-mult-ca-perfectul, compus cu imperfectul lui *habeo* și participiul, viitorul format din prezentul lui *volo* și *habeo* și infinitivul, viitorul anterior; mai-mult-ca-perfectul românesc reproduce același timp al conjunctivului latinesc. Tot ca timpuri compuse apar conjunctivul perfect, prezentul și perfectul condiționalului -optativ etc.

Au dispărut, în latina târzie, imperativul viitor, infinitivul perfect, imperfectul conjunctiv, supinul, gerundivul (de la gerunziu s-a păstrat doar forma de ablativ, participiu viitor). Verbele incoative și-au pierdut înțelesul pe care îl aveau în latina clasică, păstrând sufixul **-esco**, devenit desinență caracteristică a conjugării a IV-a (*înfloresc* <*infloresco*).

În aromână, în ceea ce privește timpurile, se observă păstrarea perfectului simplu (din fostul perfect latin) și exprimarea timpurilor trecute, în general, prin forme perifrastice.

*

---

⁷ *Saramandu* 1984: 460: „Diferența între cele două valori – substantivală și verbală – este pusă în evidență după verbele *va* ‘trebuie’ și *lipsăști* ‘trebuie’:

- valoare substantivală: (*nielu*) *va mâcari* = (mielul) vrea mâncare
(ni) *lipsăști mâcari* = ne trebuie mâncare;

- valoare verbală: (*nielu*) *va mâcari*, *lipsăști mâcari* = (mielul) trebuie [să fie] mâncat.”

*Stadiul actual al cercetărilor*⁸

În analiza structurii formelor verbale am urmat modul de prezentare din următoarele două lucrări: Valeria Guțu-Romalo, *Morfologia structurală a limbii române*, București, 1968, și Grigore Brâncuș, *Limba română contemporană. Morfologia verbului*, București, 1976. În prezentarea valorilor verbale, am urmat modul de prezentare din *Gramatica limbii române*, I, București, 1963.

Am luat ca model, în ceea ce privește verbul în aromână, lucrările realizate de Theodor Capidan, *Aromânii. Dialectul aromân*, București, 1932; Matilda Caragiu-Marioțeanu, *Fonomorfologie aromână*, București, 1968; Nicolae Saramandu, *Aromâna*, în *Tratat de dialectologie românească*, Craiova, 1984.

Theodor Capidan prezintă sistemul verbal al aromânei în capitolul *Verbul* din lucrarea citată, realizând o prezentare tradițională a modurilor și timpurilor verbale, fără o analiză morfematică. Lipsește din descriere dubitativul (prezumtivul), iar timpurile conjunctivului și condițional-optativului nu sunt bine sistematizate.

---

⁸ Primele studii asupra verbului în aromână au fost făcute de:

Mihail G. Boiagi, *Gramatica română sau macedoromână*, Viena, 1813. Despre această lucrare, Theodor Capidan afirma în *Aromânii. Dialectul aromân*: „De fapt, lucrarea lui Boiagi a fost opera cea mai desăvârșită ce s-a putut scrie pe vremea aceea, asupra graiului românilor din sudul Peninsulei Balcanice. Concepută în spiritul vremii și după modelul gramaticilor clasice, fără însă să scape de o ușoară înrăurire a curentului latinist din Ardeal, gramatica lui Boiagi ne înfățișează prima încercare de codificare a materialului gramatical din dialectul macedoromân, expus mai mult în nuanța graiului vorbit de către Românii din Albania.”

I.C. Massimu, *Rapeda idea de Gramatica Macedo-romanesca*, București, 1862.

Dimitriu Athanasescu, *Gramatica românească tră românilji d'in dreapta Dunăreljei*, București, 1865.

Gustav Weigand, *Die Aromunen*, I-II, Leipzig, 1894-1895.

Matilda Caragiu-Marioțeanu propune, în *Fono-morfologie aromână* (1968), o analiză structurală a sistemului verbal al aromânei, dar are în vedere numai formele simple, sintetice, considerate ca „secvențe de morfeme cu ordine fixă și indisociabilă”⁹. Lipsesc din descriere infinitivul și formele compuse. De asemenea, Matilda Caragiu-Marioțeanu realizează o clasificare a verbului în aromână în cinci tipuri, „pe baza *formațiilor* specifici (desinențe și sufixe, cu omonimiile caracteristice)”¹⁰.

Nicolae Saramandu descrie sistemul verbal al aromânei în capitolul *Aromâna* din lucrarea *Tratat de dialectologie românească* (1984), stabilind încadrarea în conjungări în funcție de sufixul de indicativ prezent, persoana a II-a plural¹¹. De asemenea, prezintă tipurile de radical și flectivele caracteristice modurilor și timpurilor verbale ale aromânei și identifică un mod nou, dubitativul.

*

Cercetarea se întemeiază pe un corpus de texte format din *Basme aromâne* de Pericle Papahagi (BA), *Folclor aromân grămostean* de Nicolae Saramadu și N. Gh. Caraiani (FA) și volumul *Structura aromânei actuale. Graiurile din Dobrogea. Texte dialectale* (2005) de Nicole Saramandu (Sar. T). Am folosit, de asemenea, fișele din anchetele dialectale efectuate de același autor la aromânii din Dobrogea (localitățile Lăstuni, N. Bălcescu, Sarighiol de Deal, Beidaud, Ceamurlia de Sus, Camena, Stejaru, jud. Tulcea, Cobadin, Palazu Mare, Mihail Kogălniceanu, Sinoe, Techirghiol, Tariverde, Ovidiu, Nisipari, Cogealac, jud. Constanța).

Lucrarea este structurată pe următoarele capitole:

▪ *Schimbări de conjugare la verbele moștenite din latină în aromână*, în care am prezentat modificările suferite de clasele

---

⁹ Caragiu - Marioțeanu 1968: 106.

¹⁰ *Idem* 136.

¹¹ Saramandu 1984: 449.

flexionare în evoluția de la latină la româna comună și la aromână.

- *Încadrarea împrumuturilor și a verbelor derivate în sistemul flexionar al aromânei.* Aromâna și dacoromâna, ca dialecte ale românei comune, continuă tradiția latinei dunărene de îmbogățire a vocabularului prin procedeul derivării.

- *Modurile personale.* Am realizat o descriere a claselor flexionare, ținând seama de tipul radicalului verbal, de inventarul flectivelor și de schimbările de conjugare (vezi tabelele din *Anexă*). Am prezentat, de asemenea, evoluția de la latină la româna comună și la aromână a modurilor și timpurilor verbale, precum și valorile acestora. Structura și valorile formelor verbale au arătat că fapte asemănătoare sunt atestate în unele limbi romanice occidentale. Referirile la dacoromână au permis punerea în evidență atât a concordanțelor la nivel dialectal cât și a elementelor specifice aromânei.

- *Modurile nepersonale.* Ca și în cazul modurilor personale, am urmărit evoluția și valorile modurilor nepersonale în aromână.

- *Structura radicalului.* Am prezentat clasificarea verbelor în aromână, în funcție de structura radicalului verbelor regulate, evidențiind variațiile radicalului prin: alternanțe vocalice și alternanțe consonantice.

- *Glosar.* Glosarul cuprinde inventarul complet al verbelor moștenite din latină, ca și al celor împrumutate din alte limbi (slavă, greacă, turcă, albaneză).

CUPRINS

Cuvânt înainte	5
Introducere	7
I. Schimbări de conjugare la verbele moștenite din latină în aromână.....	15
II. Încadrarea împrumuturilor și a verbelor derivate în sistemul flexionar al aromânei	31
1. Încadrarea împrumuturilor	31
1.1. Verbe împrumutate din greacă	32
1.2. Verbe împrumutate din slavă	36
1.3. Verbe împrumutate din turcă.....	40
1.4. Verbe împrumutate din albaneză.....	42
2. Încadrarea verbelor derivate.....	42
III. Moduri personale.....	55
1. Indicativul	55
1.1. Presentul.....	55
1.1.1. Presentul în latină.....	55
1.1.2. Presentul în româna comună	57
1.1.3. Presentul în aromână.....	58
1.1.4. Valori ale prezentului	68
1.1.4.1. Valori temporale.....	69
1.1.4.2. Valori aspectuale	78
1.1.4.3. Valori modale	79
1.2. Imperfectul	79
1.2.1. Imperfectul în latină	79
1.2.2. Imperfectul în româna comună.....	80
1.2.3. Imperfectul în aromână	81
1.2.4. Valori ale imperfectului.....	83
1.2.4.1. Valori temporale.....	84
1.2.4.2. Valori aspectuale	89
1.2.4.3. Valori modale	91
1.3. Perfectul simplu	91
1.3.1. Perfectul în latină	91

1.3.2. Perfectul în româna comună	96
1.3.3. Perfectul simplu în aromână	98
1.3.4. Valori ale perfectului simplu	101
1.3.4.1. Valori temporale.....	101
1.3.4.2. Valori aspectuale.....	105
1.4. Perfectul compus	105
1.4.1. Perfectul analitic în latină.....	105
1.4.2. Perfectul compus în româna comună	106
1.4.3. Perfectul în aromână.....	107
1.4.4. Valori ale perfectului compus	108
1.5. Mai mult ca perfectul	109
1.5.1. Mai mult ca perfectul în latină	109
1.5.2. Mai mult ca perfectul în româna comună.....	110
1.5.3. Mai mult ca perfectul în aromână.....	110
1.5.4. Valori ale mai mult ca perfectului.....	111
1.5.4.1. Valori temporale.....	111
1.5.4.2. Valori aspectuale.....	113
1.6. Viitorul	115
1.6.1. Viitorul în latină	115
1.6.2. Viitorul în româna comună.....	116
1.6.3. Viitorul în aromână	116
1.6.4. Valori ale viitorului	118
1.6.4.1. Valori temporale.....	118
1.6.4.2. Valori modale.....	120
2. Conjunctivul.....	122
2.1. Conjunctivul în latină.....	122
2.2. Conjunctivul în româna comună	124
2.3. Conjunctivul în aromână	124
2.3.1. Prezentul.....	126
2.3.2. Imperfectul	129
2.3.3. Perfectul	130
2.3.4. Mai mult ca perfectul	130
2.4. Valori ale conjunctivului.....	132
2.4.1. Valori temporele.....	132
2.4.2. Valori modale.....	136
2.5. Concurența dintre conjunctiv și infinitiv	140

3. Condițional-optativul	141
3.1. Condiționalul în latină	141
3.2. Condiționalul în româna comună	142
3.3. Condițional-optativul în aromână.....	142
3.3.1. Prezentul.....	142
3.3.2. Perfectul	145
3.3.3. Mai mult ca perfectul	147
3.4. Valori ale condițional-optativului.....	148
3.4.1. Valori ale condiționalului	149
3.4.2. Valori ale optativului.....	151
4. Dubitativul.....	153
4.1. Prezentul.....	153
4.2. Perfectul	153
4.3. Mai mult va perfectul	153
5. Imperativul.....	153
5.1. Imperativul în latină	153
5.2. Imperativul în româna comună.....	154
5.3. Imperativul în aromână	154
5.4. Valori ale imperativului în aromână.....	156
IV. Moduri nepersonale.....	161
1. Infinitivul.....	161
1.1. Infinitivul în latină.....	161
1.2. Infinitivul în româna comună.....	161
1.3. Infinitivul în aromână	161
1.4. Valori ale infinitivului	162
2. Participiul	164
2.1. Participiul în latină	164
2.2. Participiul în româna comună.....	167
2.3. Participiul în aromână	168
2.4. Valori ale participiului	170
3. Gerunziul.....	174
3.1 Gerunziul în latină.....	174
3.2. Gerunziul în româna comună	175
3.3. Gerunziul în aromână	175

3.4. Valori ale gerunziului.....	177
V. Structura radicalului.....	181
Concluzii.....	189
Anexă.....	195
Glosar.....	215
Bibliografie.....	239
Abstract.....	251